

DE SARA A AGAR, DOS MODELS FEMENINS

Carme Riera
Universitat Autònoma de Barcelona

Fa un parell d'anys, en un curs d'estiu organitzat per la Universitat Complutense a l'Escorial i batejat amb el nom de *Mujeres creadoras* que Nélida Piñón i jo vàrem dirigir conjuntament, l'escriptora brasilera basava la seva lliçó en la figura bíblica de Sara de qui feia dimanar la memòria femenina que es perpetua en silenci al llarg dels segles.

Sara, deia Nélida Piñón, no parla amb Déu, com fa Abraham, però escolta amagada i sent com Yavhé li diu a Abraham que ella li donarà un fill. Sara, fins i tot se'n riu de les promeses de Déu perquè li semblen impossibles. Abraham és un vell xeruc, té més de cent anys i ella n'ha complit noranta. Abraham, malgrat això, ha cregut fil per randa allò que li ha dit Déu. Nélida Piñón observava que Abraham era el dipositari de la paraula de Déu, mentre que Sara constituïa només l'ombra que escolta d'amagat aquesta paraula. Una paraula que l'afecta però que no li va destinada. Abraham està lligat a la memòria de Déu mentre que Sara és la memòria de l'altra cara, de la cara amagada, del testimoni ocult. Jo afagiria que Sara, a més de l'ombra que escolta és l'ombra que no es fia de la promesa de Déu. L'actitud escèptica que evidència el seu riure posa en qüestió el missatge de Javhé. Sara escolta i amagatzema allò que ha escoltat i riu, al menys de bon començament. Tots sabem el que suposa riure com a fet subversiu i com la dona mai no ha estat tradicionalment lligada a aquesta expansió que implica burla, ironia, joc, que va unida a la festa, a l'àmbit de la realització lúdica en el qual l'home també ha dominat sinó que ha estat lligada al plor, a la tristesa, que tenen a veure amb la condició de pecadores, de culpables per antonomàsia. Però malgrat això hi ha dones que riuen al llarg de la història, que se'n riuen dels homes, com per uns instants ho fa Sara i seria bo que qualcú estudiés i analitzés el riure femení als textos literaris que, ben segur, ens donarien una altra perspectiva.

Per ara retorno al meu tema. Nélide Piñón concloïa la seva confèrència considerant que la memòria femenina és comparable a la de Sara i que aquesta és la memòria d'un testimoni marginal, perifèric que ha hagut d'emprar tot sovint paraules impròpies, paraules manllevades, paraules escoltades en secret que, com si fossin escapulons sobers d'un vestit, ella anava aprofitant, malgrat ser paraules provenien d'un diàleg entre un Déu mascle i un altre mascle, creat a la seva imatge. Aquesta memòria femenina s'ha desenvolupat, per altra banda, també en secret, en el secret de les cambres tancades. La dona ha escrit diaris íntims que, moltes vegades, no han sortit a la llum pública o poemes que també han estat guardats en la fosca dels calaixos i, sobre tot, ha imaginat, ha somiat.

Però en les referències a Abraham i Sara, extretes del *Gènesi*, Nélide Piñón va ometre un altre personatge de la història bíblica que jo crec fonamental. Em refereixo a l'esclava Agar que no escolta en secret el missatge de Déu a Abraham i que és maltractada per Sara després d'haver-li oferit el seu marit per a que ella li doni els fills que Sara ja no li pot donar. A Agar se li apareix un àngel per consolar-la i després Déu, al qual ella ha cridat. Agar, per tant, no espia en secret cap diàleg, no és memòria de la memòria, ni roba les paraules per amagatzemar-les, ni vetlla espectant i se'n riu. Tampoc és la mare dels profetes futurs, com la llegítima del seu senyor. Agar és l'esclava -la seva condició sempre queda clara en el relat bíblic- en front de l'esposa llegítima d'Abraham. Agar és la marginada però, com tal, es rebel·la i no espera que sigui Déu que se li aparegui sinó que ella, directament, el crida i se li enfronta doncs "segueix amb la vista a qui la veu" segons ens assegura el *Gènesi*. Fins aquí les referències bíbliques que em serviran de punt de partida per parlar de Sara i d'Agar com a prototipus de la dona que va de la dictadura a la democràcia.

Un dels fets més curiosos i alhora característics del règim franquista sorgit del *levantamiento* del 18 de juliol de 1936, és el seu interès en emetre lleis de seguida per tal de legitimitzar el nou Estat que, com tothom sap, sorgeix d'un *pronunciamento militar* i no de les urnes. Mitjançant les lleis noves s'aboliren les existents de caire modern, especialment pel que feia a la dona -recordeu que la República legalitzà el divorci i l'avortament i atorgà el vot a la dona el 1932, fa per tant només 65 anys- i se n'imposaren unes altres que representaven el triomf d'una ideologia patriarcal ultraconservadora. A cops de llei, mitjançant decrets, això és, per la força de la paraula autoritària, el

feixisme implantava el seu ordre sobre els vençuts com a garantia als guanyadors de que el triomf es perpetuaria.

Com han observat les històriadores Giuliana di Febo i Marina Saba

Entre las primeras leyes figuran las que atañen a la mujer para poner de manifiesto lo mucho que Franco se apoyaba en ellas para la construcción del Estado dictatorial. Entre las primeras medidas disfrazadas bajo la ambigua forma de medidas mitigatorias se aprueba la separación de la mujer del trabajo y la dedicación a la familia y al hogar. (1)

Així en el *Fuero del Trabajo*, aparegut el març del 1938 es proposa "liberar a la mujer casada del trabajo y de la fábrica" i d'aquí aquell eslogan que omplia la boca dels feixistes: "Franco ha liberado a la mujer del trabajo y de la fábrica y la ha devuelto al hogar donde es la reina". Franco, doncs, no sols es proposà atorgar un regne a Don Juan Carlos sinó que convertí en reinetes de la casa a les espanyoles perquè així, dedicades a "las labores propias de su sexo" poguessin complir amb el paper d'esposes i mares -l'unic digne, l'unic ben acceptat per la moral del nou règim. La dona creadora, la intel·lectual, la professional que en la República treia tímidament el cap amb ganes de realitzar-se fora de l'àmbit domèstic, com a persona que era, és, abans o després de procrear, va ésser capbussada a les tenebres.

Déu Pare Omnipotent, Javhè dictava les lleis al seu servidor Abraham i el *generalsimo* - no debades s'atorgà a la seva persona la predestinació divina - feia el mateix amb els seus seguidors. Des de fora de la tenda, escoltant tímidament una Pilar Primo de Rivera, acceptava sense riure, però, ni posar res en dubte, ser l'altra cara de la memòria de Franco. Amb els triomf del vencedors de la guerra civil s'imposava també el triomf d'una Església Trentina, tradicionalista, interessada sobre tot en la lletra molt més que en el seu esperit i, en conseqüència, menyspreadora de la dona a la qual considerava -considera- un ésser en dependència del mascle. La ideologia trentina ultraconservadora s'imposà com l'eix vertebrador del nou Estat Nacional del "Una, grande y libre" que li serví de lema.

"Reespañolizar y recristianizar" són dues de les tasques més importants del nou govern. I aquests dos objectius només es poden portar a terme mitjançant un nou programa educatiu que s'encomana a l'església- en certa mida com a part del botí de guerra, de la *Cruzada* que tant havien ajudat a fer triomfar- Pel que fa a la dona, la seva formació s'encomana a la *Sección Femenina*, liderada i fundada el 1934 per Pilar Primo de Rivera, per tal que s'encarregui (Decret del 28 de desembre del 1939) "de la formación para el hogar de las mujeres pertenecientes a los centros de Educación". Això vol dir que s'imposà una educació específica, discriminatòria per les nenes, basada en el catolicisme i les normes del falangisme o nacional sindicalisme. Les investigadores i investigadors que han estudiat aquesta època han coincidit en observar com dues encíclicques fonamenten aquesta nova pedagogia. Es tracta de *Divinus Illis Magistri* (21 de desembre 1929) i *Casti Connubi* (31 de desembre 1930). En aquest context, cobren tot el seu sentit aquelles paraules del cardenal Enrique Herrera Oria:

Hay que formar en las niñas lo que debería ser la ambición básica de toda mujer: el hacer de la casa la extensión de su persona. (2)

o aquelles altres extrems de los *Principios Fundamentales de la Reforma Escolar* impulsades pel Ministeri d'Educació

contra la tendencia niveladora de los sexos nosotros postulamos una educación específicamente distinta para cada uno. Pilar esencial de la reforma es la creación de una escuela para niñas que permita llevar a cimas de plenitud el invaluable tesoro de la afectividad e intuición que guarda el alma de la mujer española. (3)

La proposta sembla clara. Aquest tipus de dona posseïdora "del invaluable tesoro de afectividad e intuición" no és sols producte de la ideologia feixista que triomfa amb el nou règim. Està clar que els pares de la pàtria de l'època el tenien en compte com l'únic *crisol de feminidad*, retrat robot moral de la dona que volien com a mare dels seus fills. Però aquests trets "intuición i feminitat" són els que, de Simmel a Ortega Gasset, certs intel·lectuals consideraven característics de la condició femenina, fent-se possiblement eco d'aquelles doctrines que recorregueren l'Europa finisecular,

l'Europa en la qual triomfen el prerafaelisme i el simbolisme oferint-nos una imatge de dona intuïtiva i afectiva, mare i guia de l'artista al qual ha de conduir, com la Beatriu de Dante, al Paradís. Aquesta dona per la seva intuïció, això és per la seva capacitat de connectar amb els misteris tel·lúrics, és molt més aprop, per una banda, de la terra i per l'altra, del cel, de la divinitat com volia Maeterlink. No cal que faci cap émfasi en la misoginia que aquesta pretesa teoria de la superioritat femenina, basada en fets diferencials, comporta, però, en canvi, considero necessari remarcar fins a quin punt fou admesa i fins i tot entesa com feminista per molts homes que es consideraren intel·lectuals i que des dels dos exilis, l'interior i l'exterior, es mostraren en desacord amb molts d'altres aspectes del règim.

Aquesta dona "intuïtiva i afectiva", com estereotip, procedia, en gran part, de la imatge divulgada per Ortega y Gasset (4) que, malgrat el seu antifranquisme, fou considerat pels joves i no tan joves que formaren el nou Estat un mestre, tal com es pot demostrar, per exemple, mitjançant l'estudi de revistes com *Laie* que primer estava lligada a Falange, al SEU, i després s'independitzà de la línia falangista i es convertí en aperturista. Això explicaria que les referències del text del Ministeri ja esmentades (contra tendències niveladoras de los sexos nosotros postulamos una educación específicamente distinta para cada uno. Pilar esencial de la reforma es la creación de una escuela para niñas que permita llevar a cimas de plenitud el invaluable tesoro de feminidad e intuición que guarda el alma de la mujer española) obtinguessin un suport amplíssim.

Ortega en els seus divulgats *Estudios sobre el amor*, seguint el conegut llibre de Simmel. *Lo masculino y lo femenino. Para una psicología de los sexos*, vincula també les dones a la dependència estricta de la seva natura que les allunya del món de la raó i les apropa a la via intuïtiva.

En aquest sentit, no resulta gens sorprenent que Josep Maria Castellet fos acomiadat de la revista *Estilo* on era redactor, per publicar una ressenya sobre *El segon sexe* de Simone de Beauvoir, que acabava d'aparèixer a França. Castellet es manifesta en contra del paper designat a la dona espanyola, sobretot en relació amb la francesa, per la qual cosa escriu:

Porque en Francia, como en casi todos los paises occidentales, la mujer vive, vive en una vida

externa activa, agresiva incluso, que le permite formarse en un ambiente de amplitud, de libertad intelectual y moral que repercute de un modo decisivo en la formación de su vida interna, de su vida cultural. No sucede así en España. Confesamos que lo que más nos ha impresionado del libro de Simone de Beauvoir no ha sido su contenido sino la constatación inconsciente que íbamos haciendo a medida que avanzábamos por sus páginas de lo alejada que quedaba la mujer española actual, de un problema tan interesante y decisivo para ella como éste de su limitación y libertad. (6)

Acaba Castellet al. ludint a la manca de llibertat, per bé que, encobertament, i denuncia el fet que la dona estigui

apartada totalmente de la vida pública española como lo está de su vida intelectual y cultural. ¿Las causas? Es difícil averiguarlas y una vez conocidas es posible que sea mejor callarlas. (7)

Les dones que podien manifestar-se i estaven a l'alçada de Simone de Beauvoir -per molt que totes les comparacions siguin odioses- com Clara Campoamor o Margarita Nelken, escriptores i polítiques que havien lluitat pels drets de la dona,, especialment la primera, gràcies a la qual les Corts li atorgaren la capacitat de votar, havien estat forçades a exiliar-se o forçades a emmudir. A Catalunya encara fou pitjor: les dones es quedaren no sols sense paraula creadora sino també sense llengua pròpia. Teresa Vernet, per exemple, que durant la República tingué una actuació prou destacada en favor de les dones com a presidenta del "Club Femení i d'Esports" es retirà - la retiraren- de la vida pública i mai més que sapiguem tomà a escriure novel. les. D'altres, com Rosa Maria Arguimbau o Carme Monturiol abandonaren gairebé les seves carreres d'escriptores.

Franco alliberà la dona del treball i de la fàbrica, com hem vist, i la tomà al reduït de la llar. Li imposà únicament la procreació perquè necessitava augmentar la natalitat malmesa per la guerra civil i guardar els escassos llocs de treball pels homes. En aquest context no és estrany que un dels èxits editorials, entre els 40 i els 50, emprat a més com a regal de noces, fós *La*

perfecta casada de Fray Luis de León. El llibre enquadrat en ras blanc, esmerçava en la coberta un ramet de cadàvers florits, falses flors de tarongina fetes de pedaç, tal volta com a avís del contingut: un enverinat estilet que provocava una mort instantània, doncs Fray Luis de León en glossar els versicles de *El llibre dels proverbis* sobre "la dona forta" no remarcava els trets positius que la Bíblia dedica en aquesta dona -per bé que excepcional- sinó que, per contra, es mostra absolutament partidari del consell de Sant Pau que ara - en els anys 40 i 50- cobra tota la seva vigència: "Les dones a l'església callin i si alguna cosa no entenen, en arribar a casa, preguntin als seus marits. "Recordeu que Sara és la memòria de la memòria d'Abraham, segons la interpretació de Nélida Piñón. Fray Luis controverteix en la seva glosa el versicle que diu: "La seva boca va obrir amb saviesa i llei de pietat és la seva llengua", ja que escriu:

Es justo que se precien de callar todas, así aquellas que les conviene encubrir su poco saber, como aquellas que pueden sin vergüenza descubrir lo que saben, porque en todas es no sólo condición agradable sino virtud debida el silencio y el hablar poco. Y el abrir su boca en sabiduría, que el sabio aquí dice, es no la abrir sino cuando la necesidad lo pide, que es lo mismo que abrirla templadamente y pocas veces, porque son pocas las que lo pide la necesidad. Porque así como la naturaleza hizo a las mujeres para que encerradas guardasen la casa, así las desobligó a los negocios y contrataciones de fuera, así las libertó de lo que se consigue a la contratación, que son las muchas pláticas y palabras. Porque el hablar nace del entender y las palabras no son sino como imágenes y señales de lo que el ánimo concibe en si mismo. Por donde, así como la mujer buena y honesta la naturaleza no la hizo para el estudio de las ciencias, ni para los negocios de dificultades sino para un solo oficio simple y doméstico, así le limitó el entender y, por consiguiente, le tasó las palabras y las razones. "

D'aquesta manera, l'Agustí de Belmonte negà allò que el versicle afirma, que la dona, per bé que excepcionalment, està capacitada per parlar, per

emprar el logos, la raó, no sols per xerrar o *cotillejar* com la misogínia ancestral assegurava.

El llibre, com ja he esmentat, fou un èxit editorial. Els quatre segles que el separen de l'època no foren cap obstacle per a que triomfés la mentalitat lluisiana que a *La perfecta casada* (1583) s'avenia tan bé amb els punts de vista desenvolupats per l'església en relació a la dona. Basta observar fins a quin punt la moral catòlica trentina permeabilitza, entre 1940 i 50, la vida pública i privada de la dona espanyola imposant *Normas concretas de modestia femenina* com les del Cardenal Arzobispo de Toledo durant els anys 40, entre moltes d'altres. L'església feia seves quasi bé al peu de la lletra les propostes de Fray Luis de León que en *La perfecta casada* diu que "los afeites", el que ara entenem per maquillatge, van en contra de la moral, doncs, modifiquen l'obra de Déu. "¿Para qué se afeita la mujer casada?", es pregunta. I contesta: "Para mostrar su deseo feo. "En aquesta mateixa direcció es manifesta en la revista *Ecclesia* l'any 1946 Monseñor Zacarías de Vizarra, consiliari nacional d'Acció Catòlica quan exhorta a la dona per a que no es maquilli. Només fa una excepció:

Las que padezcan enfermedades o hayan sufrido otros accidentes que hayan afectado sus lineamientos naturales pueden usar, para ocultar sus fealdades, pinturas que imiten la naturaleza. (7)

No és extrany, doncs, que Franco en un discurs famós desitgés: "En el camino de Dios hombres con más corage y mujeres con menos carmines", abanderat, ell el primer, en "la lucha contra la ola de pornografía que nos invade", de la qual, en gran part, les forces vives del règim fan responsable el cinema, tot i la censura que treballa de manera abracadabrant o força imaginativa, segons es miri, -fins a convertir una relació entre home i dona en un incest, com succeeix a *Mogambo*- i vetllant per a que, malgrat tot, les pel·lícules mostrin una doneta sumisa, dolça i plena d'esperit de sacrifici. Així és, per exemple, la protagonista de *Raza* amb guió del propi Franco on Ana Mariscal desenvolupa totes aquestes virtuts, totes menys les de la seva pròpia veu, de to més aviat baix, una veu plena, una mica cassallosa, absolutament suggerent, que gens no s'esqueia amb els tipus de veu quasi infantil, veus de meules, més aviat cretines, que la moda havia imposat entre

les actrius o les professionals del doblatge. Ana Mariscal fou, en conseqüència, doblada per una veu *ad hoc*.

Pocs estats emergents s'han preocupat del tema de la dona com el franquisme. I pocs han lluitat tant per imposar uns determinats models de dona en el qual basar el seu autoritarisme patriarcal. El primer model és marià. La Verge Maria és una imatge que cobra en aquesta recristianització una nova importància en el seu paper de corredentora, de col·laboradora de Crist, el seu fill, com la dona ho ha d'ésser de l'home. Les seves virtuts d'obediència, modèstia i sacrifici cal que siguin imitades. Les seves paraules: "Ecce ancilla Domini. Fiat mihi secundum verbum tuum." (Heus ací l'esclava del Senyor. Facis en mi segons la teva paraula) són un clar exemple d'acceptació d'un destí imposat, de passivitat i, sobretot, de maternitat. Els fills donaven sentit a la dona. La maternitat era la seva primera missió en l'Espanya feixista. Hi ha encara dos models més, reiterats: per una banda, Isabel la Catòlica, -la reina que unificà Espanya, encoratjà Colom, acabà la reconquesta, prengué Granada als moros i, sobre tot, expulsà els jueus- i, per l'altra, Teresa de Jesús, la monja escriptora que *Sección Femenina* farà la seva patrona. En el cas d'Isabel la seva inicial Y grega servirà per batejar una revista "para la mujer nacional-sindicalista" que apareix el 1938 i dura fins el 1945. En el primer número és fa referència a que aquesta lletra simbolitza

el árbol fecundo, la Y de Isabel, matrona y fundadora, por la que Fernando tomó el yugo, símbolo también de la conjunción, símbolo matrimonial. (8)

Isabel de Castella com a model de reina apareixia en els llibres de lectures, en els *catones* de primeres lletres, en les monografies i poemes, al costat de Santa Teresa. Gabriel y Galán, un poeta de quarta fila que tingué molt èxit a l'Espanya franquista pel seu catolicisme i per l'exaltació d'uns valors més aviat carminclons, quasi estantissos, escrigué un poema que es titulava "Las sublimes" on dubtava " sobre cuál de las dos me gusta más" i així observava: "el modelo soberano/ bosquejado de la mano/ de la gran sabiduría/ es o Teresa de Cepeda/ o es Isabel de Castilla".

Isabel de Castella probablement s'ajusta millor a la imatge que el franquisme divulgà de la seva persona, que Teresa de Jesús, que res tenia a

veure amb la veritable personalitat de la Santa. Més encara, estic segura que Teresa de Cepeda, si hagués viscut durant el franquisme, hagués estat portada al *paredón* si no hagués pogut anar-se'n abans a l'exili. La imposició del seu model tergiversat i manipulat és una de les grans estafes del franquisme. Teresa res no tingué a veure amb el paradigma d'una feminitat basada en els principis del nacional-socialisme, això vol dir, submissa i obedient. La seva obra ens mostra un tipus molt distint de dona, activa, creadora, a la qual ningú li pogué parar els peus a l'hora d'imposar el que creu veritable i lluitar per a que les seves monges puguin elegir les prioros, sense que el seu vot es vegi supeditat al dels camelites homes als quals els interessa manipular els convents femenins. Santa Teresa, que reclama el dret de la dona a una vida espiritual d'alçada que l'església li nega i que assegura que "mejor se entienden en el lenguaje unas mujeres con otras" no podia ser de cap manera reivindicada com un model per un règim polític basat en una ideologia del tot patriarcal i androcèntrica. Al desconeixament d'aquesta Teresa que, per altra banda, sorgeix de la lectura dels seus propis textos, suposo que devem la seva imposició com a paradigma fals. Per altra banda, se'ns oferí també una imatge falsejada dels seus antecedents familiars. La santa no provenia d'una família *hidalga* sinó que era descendent de conversos, de jueus, uns dels caps de turc del règim de Franco, que solia martiritzar-mos amb les repetides alusions als enemics, al *contubernio judeo masónico*. El braç de Santa Teresa acompanyà al dictador com una relíquia, amulet o trofeu de guerra, per altra banda, ja que en plena *Cruzada* el Caudillo ordenà al general Varela que guanyés el braç de la Santa als republicans en mans dels quals es trobava..

Tots aquests fets, la imposició d'aquests models, tergiversats alguns com hem vist, que pretenien ser paradigmàtics de la submissió de la dona i de la seva pròpia acceptació de la inferioritat, influeixen en el tarannà de les dones fins i tot en el d'aquelles que tingueren una actitud contrària a la que imposaven els vencedors o les que accediren (només un 8%) els anys 40 a les Aules Universitàries, tal com podrien ser els casos de les escriptores Carmen Laforet o Carmen Martín Gaité, les dues llicenciades en Filosofia i lletres, en les obres de les quals - penso especialment en *Nada* i *Entre visillos*- la imatge de la dona imposada pel feixisme es fa palesa de manera directe i indirecte.

A *Nada*, novel·la que m'estimo moltíssim, tal vegada perquè em sembla una de les aportacions més incontestables a la novel·la castellana de post-guerra, Laforet, mitjançant els personatges de l'àvia i, sobretot d'Angustias, la frustrada i religiosa tia de la protagonista, que per cert acabarà al convent, es fa ressó del tipus de dona que el sistema imposa, a l'hora que ens ofereix el contrapunt de Glòria. Glòria porta una vida estranya. Surt de nit per dur diners a casa - la dona casada havia estat alliberada del treball i de la fàbrica - i, per tant, Glòria casada, mare de família, incompleix el precepte de quedar-se a la llar encara que sigui per guanyar uns diners i, a més, surt de nit i tot fa pensar que es dedica a la prostitució. Acompanyem a Laforet pels baixos fons de Barcelona fins a trobar Glòria, que sencillament juga a cartes, però el joc havia estat també prohibit pel franquisme. El joc prohibit, els estudis universitaris desaconsellats i tal vegada com a rebel·lió contra el règim Laforet fa jugadora a Glòria i universitària a Andrea. "Las bachilleras y universitarias deben ser la excepción. Hay que orientar a la mujer hacia su propio magnífico ser femenino que se desarrolla en el hogar.", escrivia José Permartí, Cap de Servei d'Ensenyament Mig i Universitari el 1940, el mateix any que Laforet freqüentava per primera vegada les aules de la Universitat de Barcelona, com la seva protagonista Andrea. Tal vegada per això Laforet la batejà amb aquest nom que vol dir etimològicament home (del grec andros) home, doncs "porque no va orientada hacia su propio magnífico ser femenino", com la seva creadora, freqüenta la Universitat. No és estrany que en un seguit de llibres escrits per dones la professora de la Universitat de Florida a Gainesville, Geraldine Nichols, hi observí, com a tret comú, la idea de culpa i, en un brillant assaig, "Mitja poma, mitja taronja: gènesi i destí literari de la catalana contemporània"(9), Nichols analitza les obres de Rodoreda, Matute, Laforet, Moix, Tusquets, Roig i Riera i hi veu el denominador comú d'una mateixa pregunta: Per què ens sentim culpables? Per què hem caigut?

La recerca de la seva condició degradada ha vertebrat els texts importants d'aquestes escriptores al llarg de 50 anys - escriu Nichols- i ha determinat en gran mesura la forma, la caracterització, localització, moviment temàtic, simbologia, to i subestructura mítica de la seva literatura. "La forma generada d'aquesta reserxa és el record" apunta Nichols per insistir després en la importància de diversos episodis del *Gènesi* en les nostres obres, importància que ben segur no hauria tingut si no haguéssim viscut sota l'opressió del nacional catolicisme i si no se'ns haguéssim imposat uns

models canònics que ens convertien en procreadores i no en creadores tal com volia -vol?-l'església usufructuària del judaïsme bíblic. Però abans d'acabar la seva anàlisi Nichols conclou amb una revelació del tot fonamental: aquestes escriptores rebutgen i redefeixen la idea de culpa, la naturalesa de la caiguda, tot veient-la com a cosa imposada pel sistema androcèntric i patriarcal. Sistema androcèntric i patriarcal, ara afageixo jo, que explota com a positiva la figura de Sara perquè és la memòria de la memòria d'Abraham i rebutja Agar, l'esclava amb qui em fan pensar les escriptores analitzades per Nichols, especialment Montserrat Roig (o Rosa Montero no estudiada per la professora norteamericana) perquè no es limiten, com jo mateixa si em permeten la inclusió, a ser la memòria oculta i soterrada, com tantes Saras, per bé que alguna de tant en tant se'n rigui dels pactes entre Déu i els homes i reivindiquin parlar de tu a tu amb Déu, com l'esclava Agar. L'esclava que dirigint-se directament a la Divinitat, trenca la seva condemna perquè Déu no és altra cosa que el Verb, el Logos, la Paraula creadora que té possibilitats d'inventar un món millor.

- (1) "La condición de la mujer y el papel de la Iglesia en la Italia fascista y la España franquista: ideología, leyes y asociaciones femeninas. ", Giuliana di Febo i Marina Saba en *Actas de las IV jornadas de Investigación Interdisciplinaria. Ordenamiento Jurídico y realidad social de las mujeres*. Universidad Autónoma, 1986. pp. 439-483
- (2) Revista *Atenas* Burgos, n. 86, Diciembre 1938, p. 366.
- (3) Cit. per Alicia Alted Vigil "La mujer en las coordenadas educativas del Régimen franquista" en *Actas de las IV jornadas interdisciplinarias del Seminario de Estudio de la Muje*, Universidad Autónoma de Madrid, Madrid.
- (4) Em refereixo a la que apareix als *Estudios sobre el amor*.
- (5) Vid. Laureano Bonet, *La Revista Laye, estudio y antología*, Península, Barcelona, 1989.
- (6) *Laye*, 3, (1949), s. p.
- (7) María Encarna Nicolás Marín y Basilia López García, "La situación de la mujer a través de los momentos de apostolado seglar. La contribución a la legitimación del franquismo. " en *Mujer y sociedad en España (1700-1975)*, Ministerio de Cultura, Estudios sobre la mujer, 1982, p. 373.
- (8) Vid. Colectivo 36, "Despertar, represión y letargo de la conciencia feminista en España 1936-1939", p. 340, en *Mujer y sociedad en España (1700-1975)*, pp. 335-366, Dirección General de Juventud, Madrid, 1982. (9) Vid. I. Segura, *Literatura de dones: una visió del món*, ed. La Sal, 1988, pp. 122-135